

## НЕБИБЛИЈСКА ГРАЂА У РЕЧНИКУ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА СРПСКЕ РЕДАКЦИЈЕ

Димитрије БОГДАНОВИЋ, Београд

Лексикографска грађа сваког речника старословенског језика зависи у крајњој линији од тога шта се подразумева под старословенским, како се гледа на његову структуру и функцију, на његово порекло и однос према језику народа у чијој се средини он употребљавао. Хоће ли то бити тањи слој једног »канона«, који се у том случају види претежно у библијској грађи, или широко подручје целокупног књижевног стварања и писмености једног словенског народа, укључујући и његову профану и пословну писменост, зависиће од тога начелног става лексикографа према старословенском језику. Зато се и ја сматрам обавезним да пре него што приступим разматрању теме овог истраживања изнесем у кратким цртама свој поглед на главна претходна питања, од којих све зависи.

Мора се говорити о диглосији као битној одредници српске језичке ситуације у средњем веку. Употребљавана су два језика: старословенски (или — црквенословенски) у књижевности и српски у народном говору, но исто тако у одређеним слојевима пословне и државне писмености (у законима, повељама и сл.). Старословенски језик није био језик српског народа, али јесте био и све до седамнаестог века остао језик српске књижевности. Шта та диглосија значи? Она је израз поларитета средњовековне културе, резултат укрштања двеју тежњи: једне, која је имала да обезбеди свештеност духовне тајне (у мистеријском, сакраменталном смислу), недоступну природу и положај »вишега« знања на супрот ономе »нижем«, и друге тежње, која је тај виши духовни садржај имала ипак да преточи у свест народа, те да народ, тим путем, оплемени идеалима хришћанске вере. Моменат приближавања је у карактеру старословенског као општега словенског коине—језика. Старословенски није народни српски језик, али није ни туђ — на пример грчки или латински, него свој у условном смислу речи, свој идеални језик заједничких корена са другим словенским народима, у који је преточена реч Свете књиге. Иза свега тога стоји идеологија језика књижевности: и феномен језика се попут других појава културе у средњем веку посматра слојевито и хијерархизовано. Реч мора да буде усклађена са суштином ствари, природа бића одређује

његов израз. Ствари вишег реда исказују се језиком вишег реда. Поларитет или двојна артикулација стварности, о чему се говори у студијама о поетици и естетици средњег века (С. С. Аверинцев), огледа се, по нашем схватању, и у диглосији. Виши члан ове двојне артикулације словенског језичког комплекса оспособљен је не само за виши, апстрактни израз него и за пренос целокупног културног наслеђа. Структурално и формално приближавање словенског језика грчком, у самом настанку и грађењу старословенског, представља у исто време укључивање у породицу језика—посредника, какав је био пре свега грчки, потом латински, а онда и неки други сакрални или на сличан начин сакрализоване језици као што су старожеврејски, коптски, јерменски, готски. У извесном слоју свих ових језика постоји одређена комуникативност. Ту је по свој прилици и главна идеја старословенског језика, суштина његове мисије. Акт превођења на старословенски, зато, није био исто што и превођење у данашњем смислу речи — језичка транспозиција и рационализација туђег, неразумљивог језика; то је пре био начин општења са грчким језиком, и то не са било којим грчким (не са димотиком, на пример), него са коине—језиком Библије и црквених отаца, са језиком једне христијанизоване културе, која има јасно одређен садржај и свој историјски идентитет. Колико год се, дакле, старословенски може и мора видети у служби приближавања Речи, Логоса, словенском народу (сетићемо се Прогласа светог јеванђеља), он се мора гледати и у обрнутој функцији: као вид приближавања Словена изворима културе и духовности хришћанског света, као њихово везивање за систем комуникација којим је кружио одређени духовни садржај вишег реда и највиших амбиција.

Било би, зато, недопустиво сводити старословенски језик на преведену библијску или из ње изведену реч, јер се не ради о механичком преносу садржаја из једног језика у други. Ако је смисао старословенског у томе да се створи инструмент једне нове културе, у служби христијанизације Словена, у њиховом подизању на виши ступањ цивилизације, онда се преводом Библије не исцрпљује преводилачка мисија Солунске браће и њихових ученика, а не завршава се ни историја старословенског језика. У светлу таквога схватања старословенски језик не може ни бити узет као статички феномен, него као динамичка стварност историје једне културе и језика у функцији те културе. Библија је ту главни, али не и једини посредник, а општење са супериорном, вишом цивилизацијом оствариваће се кроз успостављање непосредног односа са многим другим, небиблијским делима, или, још тачније речено, са читавим једним системом какав се има у систему жанрова средњовековне књижевности. Није стога необично што су већ први словенски мисионари унели у фонд старословенске књижевности представнике многих и различитих жанрова, дакле и многе небиблијске текстове, какви су, на пример, химнографски састави октоиха, минеја, триода, или молитвени текстови служабника и евхологија, или правни — Закона судног (номоканона). Лексички фонд при-

марног слоја се тако већ сам представља као отворен и динамичан, никако не као затворен и статичан. Сразмерно слободан однос преписивача према изворнику, у традицији текстова, поготову, утврђује нас у уверењу да старословенски језик ваља схватати динамичније. Замена речи, исправке превода и редакције, нови преводи у етапама које су се скоро законито смењивале, све је то од текстова, у својој суштини и одређеној форми начелно неприкосновених, чинило ипак једну живу језичку стварност у којој се могу препознати и догађања мимо литературе, чак и збивања у живој, народној језичкој бази.

За нас је неоспорно да језик и речник словенске Библије представљају у сваком случају исходиште, али и главни креативни слој и моторни елеменат старословенског језика како у његовом првобитном, тзв. »канонском«<sup>1</sup> виду, тако и у свима његовим редакцијским варијантама. То је, углавном, општеприхваћена истина. Отуда библијски текстови чине сада већ добро омеђену и дефинисану грађу старословенских речника. Јеванђеља, апостоли, псалтири и паримејници мора да буду искоришћени у свима својим типовима, текстолошким представницима и редакцијама. То је основна, примарна лексичка грађа, изворни и конститутивни фонд црквенословенске књижевности било које националне словенске средине, без којег се не може сагледати сложена језичка ситуација средњовековног књижевног наслеђа. Ствар је у томе што се језик Библије уграђивао непосредно у све остале жанрове средњовековне књижевности, утицао на стил, на даље образовање лексике, на тип лексичког стварања. На пример, Псалтир: без њега се не да разумети стара књижевност управо у својим небиблијским представницима. Стара српска житијна књижевност, па чак ни књижевност повеља (у аренама), није разумљива без познавања стила и топике Псалама Давидових. Може се слободно рећи да и нема националне словенске књижевности у средњем веку без библијске грађе; она је и основни, и водећи, и конститутивни елеменат.

Постоји зато извесна склоност, скоро некакво искушење старословенских лексикографа да се у својим истраживањима и формирању речничке грађе зауставе на том, библијском фонду — а он, ма колико основни, није и једини. Испусти се из вида динамичко дејство тог фонда и његово даље, преобразено постојање у другим и даљим слојевима књижевности. Могло би се то замислити у виду концентричних кругова којима се »удар«<sup>2</sup> библијске речи преноси из средишта на остале, спољашње и удаљеније кругове и слојеве књижевног стварања. Разуме се, није све на подједнакој удаљености од средишњег, библијског слоја. Ту баш и долази до изражаја закон средњовековног жанра, који је целина за себе, у одређеном позитивном односу са другим жанровима, али и са фиксираним, у начелу аутономним местом на хијерархијској лествици књижевних родова и врста.

Небиблијски текстови, узевши уопште, нису у досадашњем раду словенских лексикографа посматрани на исти начин, нису довољно јасно дефинисани и

не користе се једнако као извор старословенске лексикографске грађе. Неко у њима види, на пример, само допуну библијског инвентара, секундарни слој канонске лексике. Други у овоме траже диференцијални смисао, који небиблијску лексику издваја из канонског фонда и представља је, у споменицима са домаћег терена, као својеврсну националну надградњу. У томе се може отићи и до такве крајности да библијска грађа буде елиминисана (случај са *Речником староруског језика XI–XIV в.* и *Речником руског језика XI–XVII в.*), као да националног фонда без ове у средњем веку уопште може да буде.

Могућно је реконструисати народни језик и његов лексички фонд (бар у извесној мери), али то је сасвим други посао. На пример, у Срба се може предузимати лексикографска обрада издвојеног фонда дипломатичке и сопствене правне грађе, а делом и грађе записа и натписа, у виду посебног речника, ма колико и ту дејствовао језик »високе« књижевности, црквенословенски језик. Међутим, не би требало вештачки издвајати језик па ни речник тзв. оригиналног књижевног стварања.

Небиблијски текстови чине највећи део рукописног наслеђа у свим редакцијама старословенског. Према нашем истраживању, од 2211 ћириличких рукописа свих редакција из XII до XVII века, колико их је данас евидентирано на територији Југославије, на библијске текстове отпада 649 књига и одломака — око 30%, што значи да је 70% небиблијских споменика. Ту, разуме се, да само поновим, није свака категорија текста у једнаком односу према библијском фонду. Али је сигурно да библијски фонд прожима добар део укупног књижевног наслеђа писаног старословенским језиком. Мора се при томе указати на тесну везу библијског и небиблијског нарочито у жанровима и слојевима пресађене »високе« византијске литературе, на пример у химнографији минеја, октоиха, триода. Није испитана веза која на том плану сигурно постоји, рецимо, између паримејника и триода односно минеја. Паримије се налазе у триоду или минеју не само као део једне утврђене литургијске структуре, већ се мора помишљати и на обрнуто дејство паримија на формирање триода односно минеја, и појединих химнографских текстова или целих аколутија у контексту паримија, што их одређује литургијско правило према значењу празника и догађаја, свеца или његовог хагиолошког типа. Библијски елеменат химнографије је, исто тако, ода у канону, ода — библијска песма(тѣснѣ) као стваралачки фактор и мотив канона. То није довољно испитано, а мора да се одражава и у лексички канона, у избору и формирању речи. То су све органски спојеви, који се не могу раскинути без кобних последица и по једног и по другог члана у споју: библијски без небиблијског постаје беживотан; небиблијски, опет, издвојен и сам, губи корен а с тиме и своје право значење и тачно објашњење. Стилске анализе и судови који се заснивају на таквом међусобном раздвајању ових елемената доводе до погрешних закључака о читавој књижевности епохе,

али до исто тако погрешних закључака довешће и лексикографско раздвајање ових елемената у засебне херметичне целине без онога живог међусобног додира какав су у стварности ови слојеви имали.

Ми се, дакле, залажемо за шири, комплекснији приступ одређивању грађе за формирање једног редакцијског речника старословенског језика: ни само библијски, ни само небиблијски извори! Исто тако, извори — не као појединачно, усамљено, индивидуализовано дело већ као жанр, као плод и елеменат једног система. Већи значај од појединачних извора у редакцијским речницима, када је реч о небиблијским текстовима, имају жанрови као велике, сложене, али и стилски, и лексички сасвим одређене и хомогене целине. За лексикографски рад важно је имати у виду да се управо у жанровима заокрупују семантички и стилски подсистеми, да речи тек у жанру добијају свој семиотички идентитет. То се поготову мора имати на уму ако се хоће лексикографско проучавање и обрада тзв. националног књижевног наслеђа на црквенословенском језику. Национални текстови (на пример, српска владарска житија) интегрисани су у систем једнога општег, византијског и словенског жанра, и само у оквиру те целине могу се откривати и утврђивати њихова примарна значења. Или — службе националних култова: оне имају своје литургијско биће, којим је одређен њихов семиотички, а са овим и стилски и лексички идентитет. Диференцијална испитивања могућна су и потребна, но тек пошто се утврди оно што је опште, и тек применом компаративног метода, у непосредном сучељавању посебног израза са прототипом жанра. Једна *Служба светом Симеону Немањи*, од св. Саве, на пример, показаше шта даје као свој српски прилог византијској слици жанра тек када се буде утврдило шта је као тип, као књижевни и литургијски образац тој великој целини жанра службе дала *Служба светом Симеону Ступнику*, образац Савиног дела, или која друга аколутија преподобним великосхимницима.

Биће зато, по нашем мишљењу, неопходно проширити лексикографске пројекте у области старословенског језика српске редакције, интердисциплинарно, посебним књижевноисторијским испитивањима са циљем да се јасно утврди наслеђе жанрова у књижевним споменицима, поетско обележје и семиотика жанрова код Срба у средњем веку. Наш практични задатак биће разрада једнога таквог списка извора који би почивао на класификацији целокупнога српског књижевног наслеђа до XVII века, са његовим новим или ревидираним старим преводима и оригиналним књижевним остварењима. Биће потребно ићи на главне представнике жанра па тек онда на поједина дела у којима се понавља или варира основни фонд жанра. Разуме се да ће тада *Крмчија светог Саве* морати да буде један такав извор, са целокупном својом лексиком као грађом за Речник српске редакције, али се то не да одвојити од *Синтаге Матије Властара*, у српском преводу и у обе редакције текста — пуној и скраћеној. Или, у оквиру житијног жан-

ра, неће бити могућно пропустити српска пролошка житија, но тек када се ексцерпира и обради лексичка грађа византијског пролога оба типа у старом словенском и српском преводу, поготову стиховног пролога, за који с много разлога верујемо да је и преведен почетком XIV века на српском језичком подручју или, тачније, на подручју српскословенског језика.

Када је реч о плановима даљег рада на Старословенском речнику српске редакције, биће потребно, доследно досадашњем лексикографском истраживању по круговима и целинама које одређују поједини споменици библијске књижевности (јеванђеља, апостоли, псалтири, паримејници), наставити ексцерпирање и проучавање грађе оних кругова које представљају небиблијски жанрови. У томе се мора рачунати са сарадњом историчара, текстолога и теоретичара средњовековне књижевности. Небиблијска грађа ће се посматрати у контексту библијске, а у склопу небиблијске — национална, оригинална дела у оквиру који поставља преведени, пресађени жанр византијске књижевности, у поређењу са оним што је дато као трајан, нормиран узор. Само тако ће се установити и растумачити потпун лексички фонд језика старе српске књижевности, недељив од великог наслеђа старословенске епохе деветог и десетог века.

## Резюме

НЕБИБЛЕЙСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ СЛОВАРЯ  
СТАРΟΣЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА СЕРБСКОЙ РЕДАКЦИИ

1. Библейские произведения составляют хорошо разграниченный и определенный материал для старославянских словарей, особенно таких у которых цель представить канон старославянского языка. Евангелия, апостолы, псалтыри и паримейники должны быть использованы во всех своих типах, текстологических представителях и редакциях. Это основной, первичный лексический материал, исходный и конститутивный фонд старославянской литературы, без которого невозможно понять комплексное языковое положение средневекового литературного наследия.

2. Другие, небиблейские произведения рассматриваются в науке неодинаково: эти произведения не достаточно определены и ими не пользуются одинаковым способом как источником для старославянских словарей. В них, на пример, можно видеть только второстепенный слой канонической лексики, дополнение библейского инвентаря. Можно следить и только за дифференциальным смыслом, которым небиблейская лексика выделяется из канона и показывается, в домашних памятниках, как своеобразная национальная надстройка. Словари некоторых национальных редакций стремятся именно к этому: восстановить национальный фонд древнего русского, болгарского и др. языков, вплоть до того, что некоторые из них уже принципиально исключают библейскую лексику, не смотря на то, что без этой лексики национальный фонд совсем не может быть.

3. Небиблейские тексты составляют большую часть (до две трети) рукописного наследия во всех редакциях старославянского. Они отражают двойственное положение старославянских литератур, в которых объединялось общее с особым: особое строилось в общем, общее же достраивалось особым. Только изучением этих отношений внутри одной целостной системы можно раскрыть свойства и законы старославянского языка в строении и употреблении слов, роль живого, разговорного языка среды и некоторых народных традиций.

4. Когда слово пойдет о небиблейских произведениях, в литературах каждой редакции, больше чем национальные источники получают значение такие большие системы какими являются литературные жанры. Они охватывают семантические и стилистические подсистемы. Будет необходимо расширить лексикографические проекты, интердисциплинарным способом, специальными литературоведческими исследованиями с целью ясного установления семиотики жанров. Национальные произведения (сербские жития, на пример) включены в систему одного общего византийско—славянского жанра, и только в рамках этого целого можно открывать и устанавливать их настоящее значение.

5. Нашей практической задачей будет создание такого списка источников, который основывался бы на классификации всего сербского литературного наследия до XVII века, с его новыми или древними, но исправленными переводами и оригинальными литературными произведениями. Надо обратить внимание на главных представителей жанра, а потом уже на отдельные произведения, в которых повторяется или варьируется главный фонд жанра.



# SLOVO

31

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1981.

**SLOVO**

**ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA  
»SVETOZAR RITIG«  
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb**

**Izlazi jedanput godišnje**

**UREDNIŠTVO: 41000 ZAGREB, DEMETROVA 11**

**BROJ: 31**

**Urednički odbor:  
ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,  
JOSIP TANDARIĆ**

**Glavni urednik:  
ANICA NAZOR**

**Odgovorni urednik:  
BISERKA GRABAR**

**Tehnički urednik:  
JOSIP MILIĆ**

**Lektor tekstova na hrvatskom jeziku:  
ZRINKA VUKOVIĆ**

**Korektori:  
JASNA VINCE, ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ**

**Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz financijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad  
SR Hrvatske, SIZ-VII.**

**Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1982.**